

קונטרס

גיור קטנים כהלכה

בעניין גיור קטנים שחזקה שלא יקיימו מצוות בגדלותם

הראל דביר

יד בנימין
תמוז תשע"ו

תוכן עניינים

- א. פתיחה..... 3
- ב. גיור קטנים מדין 'זכין לאדם שלא בפניו'..... 3
- ג. רוב האחרונים נקטו שכאשר חזקה שהקטן לא יקיים מצוות, אין זו זכות ואין אפשרות לגייר..... 3
- ד. חידוש הבית יצחק שהגיור נחשב זכות בכל מקרה מכיון שמקנה חלק לעולם הבא..... 4
- ה. שיטת החבלים בנעימים..... 4
- ו. חילוק המטה לוי בין גיור מדעת בית דין לגיור מרצון האב..... 5
- ז. חידושו של האגרות משה..... 5
- ח. שני חידושו של השיח נחום..... 5
- ט. משמעות הכלל 'זכין לאדם שלא בפניו' בגיור קטן..... 7
- י. מי נקרא 'זרע ישראל'!..... 8
- יא. דברי הרב חיים אמסלם בעניין תנאי גיורם של גויים שאביהם או סבם יהודים..... 9
- יב. סיום..... 11

א. פתיחה

נושא הגיור הוא מן המדוברים ביותר בסוגיית יחסי דת ומדינה בישראל. מאז קום המדינה, ואף לפני כן, נכחו בארץ לא מעט גויים שאבותיהם או אבות אבותיהם היו יהודים מתבוללים. אך בעיקר עלה הנושא לדיון ציבורי בעקבות גלי העלייה מחבר העמים, שהחלה לפני כשלושים שנה ונמשכת עד ימינו אנו. בחודש אב תשע"ה הוכרז על הקמתו של בית דין עצמאי לענייני גיור בראשות הרב נחום אליעזר רבינוביץ' שליט"א, שסבור שניתן לגייר ילדים גויים אף אם ברור שלא ישמרו תורה ומצוות בגדלותם, ובסוגיה זו יעסוק החיבור הנוכחי, תוך התייחסות למושג 'זרע ישראל' ולמשמעותו ההלכתית. בדבריי אתמקד בהיבט ההלכתי, ואמנע מדיון בהשלכותיו הציבוריות והחינוכיות של המהלך.¹

ב. גיור קטנים מדין 'זכין לאדם שלא בפניו'

במהלך העשורים האחרונים עלתה שוב ושוב הצעה לגייר קטנים, מתוך מחשבה שגיור כזה יחול אף אם קרוב לוודאי שהקטן לא ישמור תורה ומצוות. מצדדי ההצעה ציינו כמקור לדבריהם את האמור בגמרא (כתובות יא, א):

אמר רב הונא: גר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין. מאי קא משמע לן? דזכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו? תנינא: זכין לאדם שלא בפניו ואין חבין לאדם שלא בפניו. מהו דתימא עובד כוכבים בהפקירא ניחא ליה, דהא קיימא לן דעבד ודאי בהפקירא ניחא ליה, קא משמע לן דהני מילי גדול דטעם טעם דאיסורא, אבל קטן זכות הוא לו.

היסוד ההלכתי לכלל שזכין לאדם שלא בפניו הוא שכאשר ברור לנו שהאדם שעבורו זוכים יהיה מעוניין בזכיה זו, ניתן לבצע את הקניין אף ללא ידיעתו. הגמרא קובעת כי כאשר מדובר על אדם מבוגר, לא ניתן להניח בוודאות שהוא יהיה מעוניין בגירות, משום שהוא "טעם טעם דאיסורא", אך כשמדובר על קטן שעדיין לא טעם, ניתן להניח שהגיור הוא זכות עבורו.

ג. רוב האחרונים נקטו שכאשר חזקה שהקטן לא יקיים מצוות, אין זו זכות ואין אפשרות לגייר

מדברי הגמרא עולה שההבדל בין גדול לקטן הנוגע לנידון שלנו אינו שזה בר דעת וזה אינו בר דעת, אלא שזה התרגל לחיות ב"הפקירא" וזה לא. ולפי זה נראה בפשטות שכאשר ישנו גוי קטן שחזקה עליו שיגדל לחיות בהפקר ולא ישמור תורה ומצוות, אין אפשרות לגיירו מדין זכין לאדם שלא בפניו, שהרי אין זו זכות עבורו להיות יהודי ולעבור על התורה, ובמציאות מתוקנת הוא ייענש על כך בעולם הזה, ובמציאות זמננו שאין יד ישראל תקיפה, הוא ייענש על כך בעולם הבא.

ובאמת רוב האחרונים שנדרשו לשאלה זו, נקטו שאין אפשרות לגייר קטן כשצפוי שלא ישמור תורה ומצוות: ר' יצחק אלחנן ספקטור (הובא בשו"ת מטה לוי ב, יו"ד נה), הזכיר יצחק (ב, ד"ה הנה נתברר), הפרי השדה (א, מג), הדור רביעי (ב, צא ד"ה ולפי האמור), הראי"ה קוק (דעת כהן, קמז-קמח²), החבצלת השרון (באבד, א, יו"ד עה), השרידי אש (א, מו; ב, סא), הדברי יואל (א, יו"ד פט), הגרי"ד סולוביציץ (נפש הרב עמי רמה), הדברי אהרן (גולדמן, יו"ד מא), פשטות הנחלת צבי (פלדר, ח"א עמי כא), נטיית הבית אבי (א, יו"ד צא, לו; ושם צב, יח-יט), השמש ומגן (ג, יו"ד סב), המנחת יצחק (ג, צט, ג; ו, קה, א), הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות ב, קג), החלקת יעקב (יו"ד קמט, ד), המשנה הלכות (טז, קכט), התשובות והנהגות (ב, תקיב בלשון "יש לצדד"), פשטות המשפטי שאול (סי' לח), והאהלי שם (גיור, כ-כא). נראה שיש לצרף לרשימה זו את הגרש"ז אורבך בשו"ת מנחת שלמה (א, לה, ג), שנקט שגירות ללא קבלת מצוות, לו יצויר שהיא אכן חלה, היא חובה למתגייר, עד כדי כך שמי שגייר אותו עובר על "לפני עיוור לא תתן מכשול".³

¹ יש לציין כי לעתים מעורבות בדיון ההלכתי על דרכי הגיור גם טענות בדבר טוהר כוונותיהם של אותם גויים שעלו לארץ וקפצו להידבק בעם ישראל, כגון מה שכתב בספר זרע ישראל (עמי' שו): "וכשנפל מסך הברזל וניתנה להם אפשרות לחזור לחיק ישראל, מיד עלו ארצה מתוך הבנה ותפיסה כי יהודים הם". אולם במחקר רווחת הנחה אחרת ביחס לסיבת העלייה מחבר העמים: "בספרות מקובלת הטענה כי המוטיבציה העומדת בבסיס עלייה זו, מקורה לרוב בגורמים כלכליים וברצון להגר לארצות המערב. עם זאת, חלק מהעולים בחרו לעלות ארצה מתוך סיבות אידאולוגיות" (ליאת יכניץ, 'תהליכי הערכה והתמודדות עם לחץ בקרב עולי חבר העמים בישראל', הגירה 2, כפר רופין תשע"ג, עמ' 36).

² הרב אברהם סתיו (גיור קטנים שהוריהם נשארים בגיותם, תחומין לד עמ' 229 הערה 11) כותב שהרב ישראל רוזן (גיור קטנים המאומצים במשפחה חילונית, תחומין כ' עמ' 245-250) הבין בדעת הראי"ה "שיש כאן זכות והגירות יכולה לחול באופן עקרוני, אלא שאין כאן מעשה מסירה מצד ההורים". ולכאורה הדברים אינם כתובים במאמרו של הרב רוזן. ואדרבה, לשון הראי"ה אינה משתמעת לשתני פנים: "לא הוי גירות כלל", וכך מבואר גם בלשון הראי"ה שציטט הרב רוזן בעמ' 248: "שכיון שחסרה קבלת המצוות, אין זו גירות כלל". ועוד יש לתמוה לכאורה על מה שמנה הרב סתיו בעמ' 235 את הראי"ה ברשימת הפוסקים ש"נקטו שאפשר באופן עקרוני לגייר גר קטן אם לא ישמור תורה ומצוות".

³ ויעוין בדברי הרב ישראל רוזן (לעיל הערה 2, עמ' 248 הערה 1) שדייק מדברי הגרש"ז שהגירות חלה וכשיטת הבית יצחק דלהלן, ולא התייחס לכך שמבואר בדברי הגרש"ז שגירות כזו אינה זכות, וממילא נשמט היסוד לגייר קטן. וצ"ע. וגם לא התייחס ללשון הגרש"ז: "אף אם היינו אומרים דדברים שבלב אינם דברים [...] אף אם הם טועים לחשוב שהם גרים גמורים". ויעוין במאמרו של הרב יואל עמיטל: 'האם גיורם של גרים שאינם שומרים מצוות חל בדיעבד? בירור דעת הגרש"ז אורבך זצ"ל, המעין נו, א [215] עמ' 43-46, ובתגובות למאמר זה בהמעין נו, ב [216] עמ' 105-107. ועכ"פ האמור כאן בעניין גיור קטנים אמור אף לפי הבנת הרב עמיטל בשיטת הגרש"ז. וגם אין לומר שיש איסור לפני עיוור אך הזכות גדולה מהמכשול, דבמקרה שהזכות גדולה מהמכשול, הגרש"ז עצמו בתחילת תשובתו הנ"ל סובר שאין איסור לפני עיוור. ועל כרחנו שסבר שבגירות ללא קיום מצוות, יש מכשול והוא גדול מהזכות.

ד. חידוש הבית יצחק שהגיוור נחשב זכות בכל מקרה מכיון שמקנה חלק לעולם הבא

לעומתם, הבית יצחק (יו"ד ח"ב ק, יא; אה"ע ח"א כט, ח) חידש שעצם היהדות מהווה זכות יותר גדולה מהחובה שיש בעבירות שיעבור, ולפי זה ניתן לגייר קטן אף אם יש חזקה שלא ישמור תורה ומצוות. דבריו הובאו בהסכמה בשו"ת אחיעזר (ג, כח⁴) וביביע אומר (ב אה"ע, ד⁵). פוסקים נוספים כתבו שגירות כזו חלה בדיעבד (פשטות דברי הרב צבי הירש קלישר בשו"ת ר' עזריאל הילדסהיימר יו"ד סי' רכט-רל; הרב הניג בקובץ אור ישראל, שנה ח' גיליון א' (כט) עמ' כו* ; ועוד פוסקים וכדלהלן⁶).

מה יענה הבית יצחק לטענה שקטן זה "בהפקירא ניחא ליה"? הוא יצטרך להוסיף ולחדש שבקטן, לא רק שמניחים שלא נוח לו בהפקר, אלא בית הדין רשאי להתעלם מדעתו של הקטן, ולהחליט מה טוב עבורו ללא תלות בדעתו באותו רגע, שהרי קטן אינו בר דעת, וגם ללא תלות בדעה שתהיה לו בגדלותו, כאשר יתרגל כגדול לחיות ללא תורה ומצוות ולא יהיה מעוניין בגירות זו. והדברים מחודשים מאוד, ונראה שלא בכדי מיאנו כל האחרונים הנ"ל בסברה זו, ונקטו בפשטות שקטן שחזקה עליו שלא יקיים מצוות, אינו בכלל דברי הגמרא.

הבית יצחק מנמק את דבריו וכותב שאם יתגייר, אף אם יחטא "מכל מקום יש לו חלק לעולם הבא, מה שאין כן אם ישאר נכרי". ואולם הדברים אינם ברורים כל כך, לתרי גיסי: מחד גיסא, באותו מקום שנאמר שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא (משנה סנהדרין י, א), נאמר שהכופרים והאפיקורסים אינם בכלל זה, ויעוין עוד ברמב"ם (תשובה ג, ו) שכתב שמחטיאי הרבים ועוברי עבירות בפרהסיא ועוד חוטאים חמורים, אין להם חלק לעולם הבא. ומאידך גיסא, הקביעה שאין לגויים חלק לעולם הבא אינה מוסכמת, ונחלקו בזה ר' אליעזר ור' יהושע (תוספתא סנהדרין יג, ב; מדרש תהלים ט, טו), ולר' יהושע יש לגויים חלק לעולם הבא אם אינם רשעים. ולהלכה מקובלים אנו שבמחלוקות ר' אליעזר ור' יהושע, הלכה כר' יהושע (הלכות גדולות מהד' מכון י-ס סי' נג; ר"ש שביעית ז, ו; רמב"ן חולין נח, א ד"ה וכיון; תוס' הרא"ש סוטה ב, ב ד"ה דדילמא; ועוד רבים). ולפי הרשב"א (שו"ת א, רמב) יש תוקף לכללי ההכרעה במחלוקות תנאים גם כשמדובר על מחלוקות בהשקפה ולא רק בהלכה.

ה. שיטת החבלים בנעימים

דברים דומים במסקנתם אך שונים בנימוקם, מצאנו בשו"ת חבלים בנעימים (ד, יו"ד ל), לר' יהודה לייב גרויבארט שהיה רב בטורונטו לפני השואה. אף הוא ישב על מדוכה זו, ונקט שהגיוור מהווה זכות לקטן בין אם ישמור מצוות ובין אם לאו, ואלו דבריו:

ואין לומר דכל הטעם שמלים משום שזכות הוא לו וכל זה שייך רק אם יהיה זהיר במצוות, אבל בנידון דידן שאביו נשוי נכרית אף אם יתגייר הבן ספק גדול אם ישמור הדת ואין זו זכות כלל וכמו שכתבו תוס' (יבמות מח, א סד"ה אלא) דאין טוב לחייבו במצוות אם אינו חפץ לקיימן, דיש לדחות, שאני התם שהוא גדול ומוחה בפיו, ודאי לנו שלא יקיים המצוות, אבל הכא שקטן הוא, יש לומר שינהוג בדרכי יהדות, וגם אביו ישוב בתשובה, וספק הוא. ועוד יש לומר דאף אם לא יקיים המצוות הוא זכות, שנכנס בברית ישראל. בדבריו מועלים שני נימוקים להכשיר גירות כזו לפחות בדיעבד: א. בגדול אין לגייר כשברור שלא יקיים את המצוות, אך בקטן "ספק הוא". ב. יש לומר שאף אם לא יקיים המצוות, הגיוור מהווה זכות עבורו. ולפי האמור לעיל, יש לדון על שתי הטענות: הטענה הראשונה אינה ברורה כל כך, ונראה שהדבר טעון בדיקה

⁴ ומכל מקום הוא התנגד לגיורים כאלה לכתחילה, וז"ל: "הצדק עם רום מעלת כבוד תורתו, שאין לבית דין כשר להזדקק בעניני גרות כאלה, אך אין אני מוצא לנכון שירעישו על זה רבני הדור ולצאת במחאה גלויה נגד הגרות, כי בעיני עמי הארץ זהו כחלול השם". ולפי זה לא מובן מה שכתב הרב אברהם סתיו (לעיל הערה 2, עמ' 235 הערה 33) שהאחיעזר "התלבט" בעצם השאלה אם נכון לגייר לכתחילה. וצ"ע.

⁵ ביבי"א הלשון היא: "אם יש חשש גמור שיחללו שבתות וי"ט ויאכלו מאכלות אסורות בגדלם, ויחזיקו בדת אמס", והיה מקום לחלק בין מקרה שבו יש רק "חשש" אבל יש גם סבירות משמעותית שישמרו מצוות, ובין מקרה שבו יש חזקה שכך יהיה. ואולם היבי"א הסתמך בדבריו על תשובת האחיעזר, ומכך משמע שלא חילק בין חשש לחזקה.

⁶ ישנה אפשרות להבין כך גם בדברי המהרש"ם (ו, קט), שהזכיר כמסיח לפי תומו גיור של קטנים "שאבותיהם מרגילים אותם לכתוב בשבת קודש וכדומה", וכתב שאין חילול השבת שלהם נחשב למחאה משום שהם תינוקות שנשבו. אך לא דן על עצם הגדרת הגיור כזכות. ויש שתי אפשרויות בהבנת דעתו: או שסבור כאחרונים שהכשירו גיור כזה, או שהתייחס למקרה שבו "אבותיהם" אינם עוברים על כל התורה אלא רק מתרפים בשמירת המצוות. ומכך שהזכיר דווקא כתיבה בשבת קודש ולא כתב שהאבות אינם שומרים תורה ומצוות, משמע קצת כאפשרות השנייה. וכך נראה גם מכך שלא פקפק על גיור האמהות של אותם קטנים, ונראה שהן קיבלו עול תורה ומצוות. גם בתעלומות לב (ג, לב, ב) הזכיר גיור של קטן עם אמו הנכריה, וכלשונו: "ומצעות שהציעה לו באיסור תציע לו בהיתר", והרי אם לא תטבול לנדותה לא יהיה שום היתר, ואדרבה יהיה איסור גדול יותר, שכן גויה בלאו ונידה בכרת. ועל כרחנו שהאם קיבלה עליה עול מצוות, ולא דמי לנידון דידן. ובשו"ת מהר"ם שיק (סי' רמח) דן על גיור קטן ללא אימו, אך לא נחית לדון בשאלה מה העתיד הצפוי לקטן זה, ולכן גם מדבריו אין להביא ראיה לנידון דידן. וכן גם מעצי הלבנון (יו"ד סד), בנין דוד (מייזלש, סי' מה) וספר השבי"ט (מהד' תשל"א, ח"ד עמ' ע). ואין למדין הלכה מפי תלמוד. וגם מהלשון זהב (טבלי, שו"ת סי' ו' עמ' כז ד"ה ועל) אין להביא ראיה לנידון דידן, דהוא גיור קטנים בני גויה רק בכגון שהם "מתנהגים בדת יהדות", והוא מדגיש זאת כמה פעמים בתשובתו, ואדרבה, מדבריו משמע קצת שאלמלא כן לא היה תוקף לגיורם. וכל זה שלא כדברי הרב אברהם סתיו (לעיל הערה 2, עמ' 235-236) שהביא ראיה מהמקורות הללו לשיטה המכשירה גיור קטן גם כשחזקה עליו שלא ישמור מצוות. אמנם מתשובת הגר"ש קלוגר (טוב טעם ודעת יו"ד רכט סד"ה ועתה) משמע שניתן לגייר לכתחילה תינוקות שאימה גויה אף על פי שאביה אינו שומר מצוות. וכן מבואר בתשובת הרב אשר ניסן לויטן (הפרדס שנה טז חוברת יא סי' פו).

במציאות, ואין זה נכון לקבוע ככלל שאצל כל הקטנים מדובר בספק. והרי קיי"ל דסוקלין ושורפין על החזקות (קידושין פ, א), ואין לנו רשות להגדיר מקרה כספק שקול אם יש בו חזקה ברורה לאחד הצדדים. וגם לא ברור כל כך מדוע כשגדול מתגייר אין מתחשבים באפשרות שיחזור בתשובה אך כשקטן מתגייר מתחשבים באפשרות שאביו יחזור בתשובה. וגם על הטענה השניה יש לדון, דלכאורה לפי דבריו היה אפשר לגייר גם גדול בעל כרחו מדין זכין לאדם שלא בפניו, וזה ודאי אינו, כמפורש בגמרא. וצ"ע.

ו. חילוק המטה לוי בין גיור מדעת בית דין לגיור מרצון האב

ובשו"ת מטה לוי (יו"ד נד ד"ה אמנם כל) נקט שכל הצורך בהגדרת הגירות כזכות, לא נאמר אלא בקטן שמתגייר על דעת בית דין, אך בקטן שאביו מביאו להתגייר אין צורך בהגדרת הגירות כזכות, משום שיש להניח דניחא ליה לקטן במאי דעביד אביו. ודבריו מבוססים על האמור בגמרא (כתובות שם) שבמקרה של גר שנתגיירו בניו עמו, אין צורך בדעת בית דין.

ואולם נראה שאין אפשרות להוכיח מדברי הגמרא הללו שגירות כזו נחשבת זכות אף כשחזקה על הקטן שלא יקיים מצוות, שהרי הגמרא התייחסה בסתמא לגר שנכנס תחת כנפי השכינה ומקבל עליו עול מצוות. ובזה באמת ניחא לקטן במאי דעביד אביו. אך מקרה שבו הגירות לא נעשית אלא ממניעים חברתיים וכדומה ואין כוונה לקיים תורה ומצוות, אינו כלול במה שאמרה הגמרא. ולכאורה פשוט שהכלל דאין חבין לאדם שלא בפניו חל גם על אביו של האדם. ואם כן לא מביעיא שאין לבית דין לשתף פעולה עם גיור כזה לכתחילה, אלא שאף בדיעבד צריך עיון אם הגיור מועיל. והמטה לוי (שם ד"ה אלא) כתב שהגדרת הגיור כחובה וכמכשול עבור אדם כזה היא גידוף השם ח"ו, משום שיוצא שהיהדות מהווה חוב וגנאי לאדם זה. אך לכאורה הדברים אינם מובנים, שהרי מקרא מלא אומר: "ישירים דרכי ה' וצדיקים ילכו בס' ופושעים יכשלו בס'" (הושע יד, ו). וגם הקרבנות הם מכשול עבור זר וטמא שרוצים לאוכלם, ואין בכך שום גידוף. וצ"ע. ועוד טען שם שלפי ההנחה שגיור מהווה חובה אם לא מקיימים מצוות, תהיה עבירה ללמד תורה לבני ישראל משום שה' ידקדק איתם. וגם זה אינו מובן, שהרי יש מרחק רב בין הנידונים, ואין שום מקום להשוואה בין צדיק שה' מדקדק איתו על מעידות מסוימות, ובין אדם שאינו שומר תורה ומצוות. ואין הכי נמי, שאם ידוע שאנשים לא יקיימו את מה שמלמדים אותם, אזי אין ללמד את הדברים הללו תורה, ובזה נאמר הכלל שמוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים. ועוד, ששגגת תלמוד עולה זדון, וכל יהודי חייב ללמוד את חובותיו, אך גוי אינו חייב להתגייר.

ז. חידושו של האגרות משה

הגר"מ פיינשטיין עסק בסוגיה זו בשלושה מקומות בכתביו. בשני מקומות (אג"מ יו"ד א, קנח; דב"מ שבת ח"ב סד, יא, עמ' תקכ"א) הסתפק בשאלה אם גיור כזה הוא זכות או חובה, וכתב שצריך עיון בעניין זה. במקום שלישי (אג"מ אה"ע ד, כו, ג) נשאל אם מותר ללמד בבית ספר שלומדים בו ילדים שאמותיהם עברו גיור רפורמי או קונסרבטיבי שבוודאי אינו כלום, והם גויים. והשאלה היא האם מותר ללמד שם תורה, או שאסור משום הכשלת גוי באיסור לימוד תורה לגויים. בסוף תשובתו המליץ לגייר את אותם ילדים, וכתב: אף אם לא יתגדלו להיות שומרי תורה, מסתבר שהוא זכות, דרשעי ישראל שיש להם קדושת ישראל ומצותן שעושין הוא מצוה והעבירות הוא להם כשגגה, הוא גם כן זכות מלהיות נכרים.

ודבריו הובאו כראיה לכך שניתן לגייר קטנים אף כשחזקה שלא ישמרו מצוות. ואולם יש להעיר בזה כמה הערות. ראשית, גם בתשובה זו האגרות משה לא נקט את הדברים בתורת ודאי, אלא רק כסברה נוספת לחזק את ההמלצה לגייר, ואין שום אפשרות ללמוד מכאן מה היה אומר על מציאות שבה ברור שהקטן לא ישמור תורה ומצוות, האם היה סומך בכל כוחו על הדבר "מסתבר", או שהיה נמנע מכך. ולאור דבריו בשני המקומות הנוספים, נראה שלא הוה פסיקא ליה מילתא, והוא כתב זאת רק כצד נוסף לסמוך עליו. ובאמת ברור שישנו הבדל משמעותי בין קטן הלומד בבית ספר אורטודוקסי, מבחירת הוריו שאינה קשורה לרצונם להירשם כיהודים ברישום האוכלוסין, ובין קטן שחזקה עליו שלא ישמור מצוות בגדלותו. וכבר עמד בזה בשו"ת שלמי חובה (יו"ד נט ד"ה ומה שהדגישו). שנית, לכאורה דברי האגרות משה אינם מובנים: מדבריו עולה שאותם קטנים אינם יכולים להיות מזידיים, שהרי אם ישמרו תורה – מוטב, ואם לאו – יהיו שוגגים. האם אין שום אפשרות שיהיו מזידיים? כלום נקבע במקום כלשהו שגר שעובר עבירות, לעולם לא יהיה מזיד? והרי מדובר על קטנים שמכירים את תורת ישראל מילדותם ומתחנכים במוסד אורטודוקסי, ובפשטות אין לדונם כתינוקות שנשבו. שלישית, לא ברור מה המקור לקביעה שהזכות בהשתייכות לעם ישראל גדולה מההפסד שבעבירות רבות מספור. אם קבלה היא נקבל, אבל אם הדברים נאמרים מסברה, נראה שקשה לסמוך עליהם ללא ראיה ברורה. וכאמור לעיל, רוב האחרונים שנדרשו לעניין, נקטו להיפך.

ח. שני חידושיו של השיח נחום

הרב נחום רבינוביץ' (שו"ת שיח נחום, סח) נדרש לשאלת גיור קטנים שלא ישמרו תורה ומצוות, ונוקט בהחלטיות שניתן וצריך לגיירם, וכותב:

מעתה נראה אנו, איזו חובה יכולה להיות כאן? ברור שעצם הגירות הוא זכות גדולה, שהרי הוא נכנס תחת כנפי השכינה, וממילא אף הוא נכלל במה ששינוי (סוף מכות): "רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות שנאמר: ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר", ופירש הרמב"ם (פיהמ"ש שם): "מחמת רבוי המצוות, אי אפשר שלא יעשה האדם אחת בכל ימי חייו בשלימות, ויזכה

להשארות הנפש באותו המעשה". ומביא שם דוגמה של מעשי צדקה וגמילות חסדים, שרוב בני אדם תזדמן להם מצוה כזו. שמא תאמר, הלא כנגד מעשה אחד של מצוה, אם לא יחנכוהו לתורה ויראת שמים הלא מן הסתם יעבור כמה וכמה עבירות חמורות כקלות בחייבי כריתות ומיתות וכיוצא בזה. זה אינו, כי קלקלתו תקנתו, הלא כבר פירש רבינו הגדול (רמב"ם הל' ממרים ג, ג) במי שחי "לבין הגויים וגדלוהו הגויים על דתם, שהוא אנוס", והוא פטור מכל העונשין. היינו שהשוותה בגמרא (שבת סח, ב) תינוק שנשבה לבין הנוכרים וגר שנתגייר בין הנוכרים – שניהם אינם חייבים אלא חטאת אחת, כאשר ייודעו על כל סוג עבירה שעברו, אבל מעונשין ודאי פטורים הם. נמצא שהגירות היא זכות גדולה, ואין שום אפשרות של חובה כלל.

בניגוד לאחרונים הנ"ל – הן המכשירים גיור כזה, הן הפוסלים אותו אפילו בדיעבד – שלא חלקו על ההבנה שעבירותיו של אותו גר הן עבירות, ואף בניגוד לאגרות משה שהודה שגר זה יהיה לפחות שוגג בעבירות, מחדש הרב רבינוביץ' ש"אין שום אפשרות של חובה כלל". ולשיטתו, אפילו אם הקטן יכיר את התורה ואת המצוות (וכדבריו בהמשך תשובתו): "חייבת החברה שלנו לספק להם בתי ספר שבהם ילמדו להתקרב לתורה ומצוות, ואין צריך לומר שיש לנסות לשכנע את ההורים שגם הם יתקרבו ליהדות", יש לו פטור מראש, ואף אם יעבור על כל התורה כולה, ייחשב כאנוס. אם הדברים נכונים, הרי שהם פוטרים אותנו מהצורך לשקול במאזניים את הזכויות והעבירות, שכן כל העבירות אינן נחשבות לכלום, ורק המצוות נחשבות, וזו בוודאי זכות. ואף שאחרונים רבים נקטו שבמקרה כזה הגיור הוא חובה, לדידו של הרב רבינוביץ' "ברור" שהוא זכות גדולה.

ואולם מלבד מה שרוב בניין ומניין של האחרונים לא נקטו כך, נראה שגם בזה יש להעיר כמה הערות: ראשית, לכאורה לא ברור מדוע מדמים את הקטן הזה, שאם יתגשם חזונו של הרב רבינוביץ' הוא יתחנך בבית ספר דתי וילמד לקיים תורה ומצוות, לתינוק שנשבה לבין הגויים.⁷ שנית, לכאורה פשוט וברור שגם באנוס ישנה עבירה כלפי שמיא, ומי שאחראי עליה הוא אותו אדם שיצר את האנוס. וכי יעלה על הדעת שיותר לראובן לאיים על שמעון שאם לא יחלל שבת יהרגהו, בטענה שהמעשה שנעשה כתוצאה מן האיום הוא מעשה היתר, שהרי שמעון אנוס הוא? ודאי שראובן יתן את הדין על כך. ולפי זה נראה לכאורה שבנידון דידן מי שיצר את האנוס הוא מי שמכיר כדבעי את תורת ישראל ובכל זאת נתן ידו ליצור מציאות שבה נעברות כל העבירות של אותו גר – קרי, תלמידי החכמים שביצעו את הגיור, וכדברי הגרש"ז אורבך הנ"ל שהזהיר את הדיינים המגיירים מאיסור דאורייתא של לפני עיוור. ובשולי הדברים יש לציין שדברי הרמב"ם בעניין הגדרת בני הטועים כתינוקות שנשבו גם לאחר שהכירו את דת ישראל, אינם מוסכמים (יעוין רמב"ן ב"מ עא, ב ד"ה ועוד בענין; התרומות מו, א; ר"ן ח"י ב"מ עא, ב ד"ה ונשאל; נימוקי יוסף ב"מ מב, ב בדפי הרי"ף ד"ה עובד כוכבים; תשב"ץ ג, מז), ואכמ"ל.

חידוש נוסף חידש הרב רבינוביץ', והוא שגם מתנגדי גיור קטנים כאשר חזקה על הקטנים שלא ישמרו מצוות, לא היו מתנגדים לו אם היו חיים בזמננו. וכך כתב:

ואמנם, הרואה יראה בכמה תשובות של גדולי הפוסקים בדורות האחרונים שפקפקו בזכות הגיור, אבל מבין השיטין עולה ברור שעיקר החשש שלהם היה כדי להרתיע את בחורי ישראל שלא יקחו להם נשים מכל אשר בחרו מגויי הארץ, ורצו לגדור גדר כדי להרחיקם מקהל ישראל. ראה למשל דבריו היוצאים מלב כואב של הגרי"י וינברג זצ"ל בספרו שרידי אש (ח"ב סי' צו): "אין לנו ללמד זכות על אלה שנשאו נוכרית. אדרבה, עלינו להתרחק מהם ולהיבדל מהם, ולהכריז על בניהם ובנותיהם שהם גויים גמורים ואסור להתחתן בהם". ודאי שבתנאי החיים בגולה – צדקו דבריהם, וחייבים דיני ישראל לעמוד על המשמר לא לתת יד לפושעים. אבל לא כן המצב היום בארץ. ההימנעות מלגיייר קטנים, לא רק שלא תתרום להרתיע מפני נישואי תערובת, אדרבה – היא תביא להתפשטות המגיפה בצורה נוראה רח"ל. לפיכך, בנידון שלנו, ברור שאין להוסיף סייגים וגזירות אלא שיש להעמיד הדין על תלו, ולהכניס כל הנפשות הללו תחת כנפי השכינה⁸ בלי היסוס ובלי שהיה כלל וכלל.

ויש לבחון בלשונות הפוסקים, האם הם התנגדו לגיור קטנים משום ש"רצו לגדור גדר" ו"להוסיף סייגים וגזירות" או משום שסברו שגיור כזה אינו זכות. השרידי אש עצמו (א, מו הנ"ל) כתב: "ובימינו, זה שנשא נכרית והיא לא נתגיירה כד"ת, בוודאי אינו שומר דיני כשרות ושבת והתינוק שמתגייר אוכל אחר כך נבילות וטריפות ואם כן אין הגרות זכות לו, ואין בגרות כלום". ואולי נעלמה תשובה זו מהרב רבינוביץ', שהזכיר רק את תשובת השרידי אש בח"ב סי' צו. וצ"ע. והזכר יצחק כתב: "כיון דאנו יודעים דיעבור בודאי על כל איסורין שבתורה כשיתגדל בבית כזה, אם כן אין זה זכות לו כי אם חובה, ובכגון דא לא אמרו זכין לאדם". והפרי השדה כתב: "ובאמת גרות כי היא לא מקרי גרות כלל". והדור רביעי כתב: "אין לך חוב גדול מזה לגיירו, ולא מהני הגירות כלל". והראי"ה קוק כתב: "בנידון דידן שבודאי בגדלותו גם כן לא ישים לב לקיום

⁷ ואין לומר שעצם העובדה שיש חזקה שלא יקיים מצוות מחשיבה אותו כאנוס, שהרי מפורש בגמרא בכמה מקומות (שבת קמח, ב; ביצה ל, א; ב"ב ס, ב) שיייתכן מצב שבו חזקה על אדם שלא יקבל תוכחה, ועל מצב זה נאמר "מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין", ומפורש יוצא מזה שלמרות החזקה, הידיעה מה חובתו מחשיבתו מזיד.

⁸ יש להעיר שמצאנו (ב"מ פד, א) שחזרתו בתשובה של ריש לקיש נקראת בשם קירוב תחת כנפי השכינה, ומזה נראה שגם כאשר חכמים קראו לגיור קירוב תחת כנפי השכינה, הם לא התכוונו לעצם המעבר מגויות ליהדות אלא לכניסה לחיי יהדות אמיתיים.

המצוות, כיון שעיקר גידולו וחינוכו הוא בענין פריקת עול של קיום המצוות, הרי יחסר כח הקבלה של המצוות לגמרי, ואין כאן גירות".⁹ ועוד כתב: "וכשיתגדל עוד לא יקבל עליו המצוות לפי האומדן, אם כן לא הוי גירות כלל". והחבצלת השרון כתב: "דאם יוגדל ולא יקבל עליו המצוות, נעשה נכרי למפרע, והעולם לא ידעו מזה". והדברי יואל כתב: "באופן כזה אסור לקבל הילד לגירות ואינו מועיל". והדברי אהרן כתב: "גם יהיה זאת לפוקה ולמכשול לבני ישראל, כי כשיגדל ידמה בעצמו שהוא ישראל לישא בת ישראל ובאמת קידושו לא הוי קידושו". והמנחת יצחק כתב: "וכל זה שייך אם נתגדל בדרך התורה, אבל אם המגדלים אינם נוהגין כשורה, לא רק שאין כאן חזקה ורובא שנוהגין כדת, אלא שיש רובא וחזקה להיפוך, וממילא לא מהני אף אם נתרצה אחר כך, והגרות בטל ומבוטל מתחילתו מטעמים דלעיל. וזה פשוט". והחלקת יעקב כתב: "ובאנשים כאלו מחללי שבתות ופורקי מצוה, ודר עם נכרית, בטח יתחנך בחינוך כזה, ובגירות זו מגלגל עליו חוב לדורות עולם להיות נענש על כל מעשיו, ודאי דאין כח להאב להביאו לבית דין לגיורו". והמשנה הלכות כתב "העושה גירות כזו שאין מקבלין עליהן קבלה על הכל, אם כן אין כאן קבלה וליכא גירות".¹⁰

ט. משמעות הכלל 'זכין לאדם שלא בפניו' בגיור קטן

הרב רבינוביץ' בתשובתו ציין לדברי התוס' (סנהדרין סח, ב ד"ה קטן), שמהם משמע שביגור קטן לא מתקיים דין 'זכין לאדם שלא בפניו' הרגיל, ומזה למד ש"ברור שאין חלות הגירות תלויה כלל באפשרות לזכות עבור הקטן", ונחלק בזה על כל האחרונים הנ"ל, מכל הסיעות, שדנו אם הגירות נחשבת לזכות או לחובה. לפני שנדון בדברי התוס' הללו, נעיין בגמרא בכתובות ובראשונים. בגמרא הקשו על דברי רב הונא שאמר שגר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין: "מאי קא משמע לן? דזכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו? תנינא: זכין לאדם שלא בפניו ואין חבין לאדם שלא בפניו". מפשטות הגמרא נראה שיש זהות מלאה בין דינו של רב הונא ובין מה שנאמר במשנה (עירובין פא, ב) שזכין לאדם שלא בפניו; שהרי אם היה חידוש כלשהו בדברי רב הונא, לא היתה הגמרא מקשה "מאי קא משמע לן".

כך עולה גם מדברי הראשונים על אתר: רש"י (כתובות שם ד"ה מהו) כתב שההוה אמינא שממנה בא רב הונא לאפוקי היא שאין מגיירים גר קטן משום שחובה היא לו "ואין אדם נעשה שליח לאדם לחובתו שלא בפניו", ומבואר שיש כאן שליחות גמורה. כך כתב גם הר"ד בפסקיו (כתובות שם) לפי אחד מכתבי היד (וכן הוא בנוסח הנדפס בצדי הגמרות, בטעות בשם 'תוספות ר"ד'). והתוס' (כתובות שם ד"ה מטבילין) כתבו: "ותימא, דהא זכייה הוי מטעם שליחות [...] ואם כן היאך זכין לקטן, והלא אין שליחות לקטן". ומבואר שהזכייה היא ממש כפשוטו. התוס' ממשיכים ומחדשים שחכמים תיקנו באופן מיוחד שתהיה שליחות לקטן במקרה זה, והפקיעו את דין התורה האוסר על בת ישראל להינשא לקטן זה. דברים דומים כתבו גם הר"ש משאנץ (בתוספותיו לכתובות שם ד"ה אמ' רב), הרא"ש (בתוספותיו ד"ה גוי קטן), השיטה מקובצת בשם שיטה ישנה (ד"ה עוד הקשו), ההגהות אשרי על הרא"ש (א, כג) בשם מהר"ח, והאגודה (א, ט). גם הרשב"א (ד"ה מאי) נקט שמדובר בזכייה לאדם שלא בפניו לכל דבר, שהרי כתב: "ואף על גב דקיי"ל שאין זכין לגוי כדאינא בפרק איזהו נשך (ב"מ עא, א), הכא שאני שגירותו וזכותו באין כאחד". ויעוין עוד בדבריו (קידושין כג, א ד"ה אי הכי; ב"מ עא, ב ד"ה רבינא). וכן כתב הר"ן בחידושו (ד"ה תנינא; וכן מוכח מהר"ן על הר"ף ד, א ד"ה ולענין). וכן מוכח מדברי הריטב"א (ד"ה מאי), שכתב שמסוגייתנו מוכח שזכיה אינה מדין שליחות ודלא כתוס' שנקטו שזכייה היא מדין שליחות. כך מוכח גם מדברי הרמב"ן (ב"מ עא, ב ד"ה הא) והראב"ה (ד, תתק"ז).

לעומת כל הראשונים הללו, התוס' בסנהדרין נקטו שזכייה היא מדין שליחות ושאינן שליחות לקטן, ולאור זאת כתבו:

ומיהו קשה מההיא דפ"ק דכתובות דאמרין גר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין, ולכל מילי חשיב גר להתירו בבת ישראל, וקידושו קדושין ובני חולצין ומייבמין ולכל מילי דאורייתא. ולא משמע שיהא

⁹ ומדבריו תשובה מוצאת לטוענים שאם הקטן לומד בבית ספר דתי, די בזה כדי לאפשר את גיורו, שהרי הרא"ה קובע שהולכים אחר "עיקר גידולו וחינוכו", ופעמים רבות מאוד עיקר גידולו וחינוכו של ילד בישראל של ימינו הוא מה שמקבל בבית הוריו ובסביבתו, וחינוך זה גובר על מה שמקבל בבית הספר. וראה גם בדברי השמש ומגן (ג, יו"ד סב): "אם כל מה שהוא לומד אצל המורה [בבית הספר], רואה ההיפך ממש בבית ההורים, אזי אי אפשר לו בשום אופן לקיים דברי המורה. ולכן כל זמן שהאם לא נתגיירה כראוי, אי אפשר לגייר הילדים, והרי זה כטובל ושרץ בידו".

¹⁰ אף ר' יצחק אלחנן ספקטור כתב שהקביעה מהווה זכות אינה אמורה על מקרה כזה: "בכהאי גוונא לא מיקריא זכות רק חובה", ומפורש שזה טעמו להתנגד לגיור כזה, ולא הרצון להוסיף סייגים וגזירות. ויעוין בשו"ת ר' עזריאל הילדסהיימר (יו"ד סי' רכט, אות כז) שכתב: "בגרים נצטוונו להדחותם, ומכל שכן שלא להביא התחייבות גדול כזה כל ימיו לתינוק שלא עשה לנו שום דבר ואנו משימין עליו התחייבות שאין לשער ערכו", אך נראה מדבריו שלא נחית להכריע הלכה למעשה האם גיור כזה יועיל בדיעבד או לא. ויעוין עוד בהתעוררות תשובה (מהד' ירושלים תש"נ; ד, קמב) שכתב שגיור זה אינו זכות, ומכך משמע שגם בדיעבד אינו גיור, אך לשונו היא "וטוב יותר שלא יתגייר" ומזה משמע שאם התגייר, בדיעבד גיורו תופס. ונראה שלא נאמרו דבריו אלא בכגון ש"ספק אם ילך בדרכי התורה", כלשונו, אך אם חזקה שלא ילך בדרכי התורה, הוא מודה שאין הגיור מועיל גם בדיעבד. אף הרב שלמה גורן (שנה בשנה תשמ"ד עמ' 151-155, ונדפס גם בספרו משנת המדינה עמ' 191-202) שחי בארץ ישראל התנגד בנחרצות לגיור כזה. ויעוין עוד בשו"ת בני בנים (ב, לו) שהתנגד לגיור כזה, אלא שנקט שהוא מועיל בדיעבד. ובשו"ת שלמי חובה (יו"ד נט) התנגד בנחרצות רבה לגיור כזה, ולא הכריע בשאלה מה דינו בדיעבד. והרב אברהם שרמן (תוקף גיור קטין שהתחנך בחינוך חילוני, אורייתא יח עמ' רח-ריח) נטה לפסול את הגיור גם בדיעבד, אך למסקנה כתב שזהו ספק גיור. אמנם כבר העיר הרב אברהם סתיו (לעיל הערה 2) שלכאורה נעלמו ממנו דברי האחרונים שהכשירו גיור כזה בדיעבד.

מטעם דיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה – חדא, דהני מילי בשב ואל תעשה והאי קום עשה הוא; ועוד, מדפריך מאי קמ"ל תנינא זכין לאדם שלא בפניו.

ונראה דזכייה דגירות לא דמי לשאר זכיות, דמה שבית דין מטבילין אותו, אינם זוכין בעבורו אלא הוא זוכה בעצמו ובגופו שנעשה גר ונכנס תחת כנפי השכינה. והא דפריך בכתובות: תנינא זכין לאדם שלא בפניו, ומשני מהו דתימא עובד כוכבים בהפקירא ניחא ליה – היינו משום דאם היתה חובתו, לא היה לבית דין להתמצע להכניס גופו בדבר שיש לו חובה. ואפילו בתינוק דלאו בר דעת חשיב גר, מדמייתו מקטנה פחותה מבת שלשה שהזכייה בעצמו הוא כדפרישית, שהמילה והטבילה בגופו.

ומבואר בתוס' שהבינו שמקרה זה שונה מהמקרה הרגיל של זכין לאדם שלא בפניו: במקרה הרגיל האדם שעבורו זוכים לא עשה כל מעשה, וכגון שראובן הגביה חפץ עבור שמעון. ואילו כאן הקטן עשה בגופו מעשה של טבילה ומילה, ואף אם לא עשה מעשה – הייתה לגופו מעורבות במעשה, "שהמילה והטבילה בגופו". ומכיון שכך, יש לומר שגירות הקטן מועילה גם במקרה שבו אין היא חשובה זכות, שהרי אין כאן תורת שליחות.

ואולם, מלבד מה שכל הראשונים הנ"ל לא הלכו בדרכם של התוס', וכנ"ל, יש לדון בזה גם לגופו של עניין. ראשית, אם כוונתו של רב הונא בדבריו לומר שיש הצדקה לכך שבית דין מכניס עצמו לעניין הגיור, קשה שהגמרא קבעה שחידושו של רב הונא הוא ש"זכין לאדם שלא בפניו", הרי זה לא מה שהוא אמר. כך שמה שהקשו התוס' על האפשרות שיש כאן דין מיוחד של חכמים (כשיטת התוס' בכתובות), קשה במידה מסוימת גם על שיטתם.

שנית, הרי קטן אינו בר דעת, ומדאורייתא אין קניינו קניין (גיטין נט, א; רמב"ם מכירה כט, א; שו"ע חו"מ רלה, א), ואם כן, לא מובן כיצד נפתרה הבעיה שעוררו התוס', של עקירת דבר תורה בקום עשה. ואם נתרץ שחל כאן קניין ממוני שמשפיע על המציאות האיסורית, ואתי דרבנן ומהני לדאורייתא (ראה אנצקלופדיה תלמודית ערך דברי סופרים הערות 178-195), את זה אפשר לומר גם לפי האפשרות של הראשונים בכתובות. ולגופו של עניין כבר כתבו הרא"ש (בתוספותיו כתובות יא, א ד"ה גוי קטן) וראשונים נוספים שחכמים יכולים לעקור דבר מן התורה גם בקום עשה. והתוס' (כתובות שם ד"ה מטבילים בפירושם הראשון) וראשונים נוספים כתבו שהגירות מועילה רק מדרבנן, וכן כתב הב"ח (יו"ד סי' רסח אות ז) בדעת רש"י.

שלישית, לא ברור מדוע העובדה שהמילה והטבילה נעשות בגופו של הקטן, פוטרת מהצורך שהמעשה ייעשה מדעתו או שלפחות ייחשב לזכות. והרי ברור שהצורך בדעתו של אדם חל גם במעשים שנעשים בגופו, ולא יעלה על הדעת להתיר להזיק לאדם בגופו משום שהמעשה נעשה בגופו. ובשלמא אם הקטן היה עושה מעשה, היה ניתן להבין שאין צורך בדין זכין לקטן שלא בפניו, וכתליוהו וזבין (ב"ב מז, ב; רמב"ם מכירה י, א; שו"ע חו"מ רה, א). אך השתא שהגירות מועילה אפילו בתינוק פחות מבן שלוש, קשה להבין את הסברה שבכך. והגע עצמך, אם נבין שהעובדה שהפעולה נעשית בגוף האדם פוטרת מהצורך בדעתו של האדם, אזי גיור של גדול הנעשה בעל כרחו יועיל ובדיעבד אם מלו והטבילו אותו הוא ייחשב יהודי, ואפילו עומד וצווה שאינו רוצה כלל להתגייר. וזה ודאי אינו.

ועל כרחנו מוכרחים לומר שגם לפי התוס' בסנהדרין יש צורך בהגדרת הגירות כזכות כדי שהיא תחול. ולא באו התוס' להכשיר בדיעבד גירות שמהווה חובה עבור הקטן ולא נעשתה מדעתו. וכל כוונתם לומר שמכיון שהמעשה נעשה בגוף הקטן, הזכייה של בית הדין אינה חשובה שליחות אלא כעין יד¹¹ ולכן היא מועילה לקטן אף על פי שאין שליחות לקטן. אבל עדיין חל כאן דין זכין לאדם שלא בפניו. אשר על כן נראה שאין לראות בשיטתם המיוחדת של התוס' בסנהדרין מקור שניתן להשתית עליו את הקביעה שגירות הקטן תחול בדיעבד אף כשאינה זכות עבורו.¹²

י. מי נקרא 'זרע ישראל'?

בהקשר זה וכהשלמה לדברים, יש לעמוד על משמעות המונח "זרע ישראל". מונח זה מוזכר בדורות האחרונים ככינוי לגויים שאביהם או סבם יהודי, וכנימוק להקל בגיורם. ואולם לכאורה אין שום מקור קדום למושג זה, ולהיפך – ביטוי זה מוזכר פעמים רבות בתינוק כתיאור לעם ישראל עצמו (מל"ב יז, כ; ירמיה לא, לה-לו; ישעיה מה, כה; תהילים כב, כד; נחמיה ט, ב; דהי"א טז, יג), ובמקומות נוספים נזכר הביטוי "זרע בית ישראל" (ירמיה כג, ח; יחזקאל מד, כב) כתיאור לעם ישראל עצמו.

ובנחמיה שם נאמר: "ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכר", ופירש המצודת דוד: "מכל בני נכר – מנשים של העובדי כוכבים ובניהן וכמ"ש בעזרא". ובאמת כך מפורש בספר עזרא (י, ג): "ועתה נכרת ברית לאלהינו להוציא כל נשים והנולד מהם בעצת ה' והחרדים במצות אלהינו וכתורה יעשה". מכאן למדנו במפורש שבנים אלו אינם קרויים "זרע ישראל". כך נאמר גם בגמרא (יבמות יז, א): "בנך הבא מן ישראלית קרוי בנך, ואין בנך הבא מן העובדת כוכבים קרוי בנך אלא בנה". וברמב"ם (איסורי ביאה יב, ז): "והבן מן הגויה אינו בנו".

¹¹ וכפי שהתחדש (ב"מ י, ב; רמב"ם גז"א יז, א; שו"ע רסח, ה) שיד קונה לקטנה (אך לא לקטן), ולכן חצר וכן ד' אמות קונות לה – כך התחדש בדין מיוחד שגירות קונה לקטן ולקטנה.

¹² יש שטענו שאם הקטן יראה ביהדות זכות אפילו שלא ישמור מצוות, די בכך כדי להגדיר את הגיור כזכות. ואולם הגרי"ש אלישיב כבר דחה טענה זו בשתי ידיים (קובץ תשובות ב, נה ד"ה והנה). ובאמת נראה שקשה מאוד לומר שאי-ההכרה בתוקף התורה והמצוות יכולה להחשיב את הגיור כזכות.

הראשון שמצאתי שמשמש במונח "זרע ישראל" במובן המודרני שלו, הוא הרב צבי הירש קלישר בעל דרישת ציון, בדבריו שנדפסו בשו"ת ר' עזריאל הילדסהיימר (יו"ד סי' רכט, עמ' ער ד"ה ועוד). הרב קלישר מביא ראיה לקביעה שבן הגויה "זרע הקודש יקרא", מפסוק בעזרא (ט, ב): "כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקדש בעמי הארצות". ודבריו אינם מובנים, כל מה שכתוב הוא שזרע הקודש דהיינו יהודים גמורים התערבו בעמי הארצות, דהיינו נישאו לגויות, ואין שום רמז לכך שהילודים להם נקראים "זרע קודש". וכבר השיב על דבריו בפשטות הרב הילדסהיימר (שם עמ' רעד אות יט), והביא ראיה לדבריו מהירושלמי יעו"ש. ומה שהשיב הרב קלישר (שם עמ' רעח) שמלשון "זרע" נראה שמדובר על הילדים, לכאורה אינו מובן. וכאמור, בכמה מקומות בתנ"ך מכונים ישראל "זרע ישראל" וברור שהכוונה לכל שכבות האוכלוסיה ולא רק לילדים.

ראיה נוספת הביא הרב קלישר מהכתוב על ישמעאל (בראשית כא, יג): "כי זרעך הוא". אולם נראה שגם זו אינה ראיה, שכן אונקלוס מתרגם: "ארי ברך הוא", והמיוחס ליונתן מתרגם: "ארום ברך הוא". הייחוס של ישמעאל לאברהם הוא אישי, ואינו בא להכליל את ישמעאל בכלל "זרע ישראל".¹³ ומשנה מפורשת (נדרים לא, א) קובעת שהנודר הנאה מ"זרע אברהם", אסור בישראל ומותר בגויים, ומבארת הגמרא (שם): "והאיכא ישמעאל! כי ביצחק יקרא לך זרע כתיב. והאיכא עשו! ביצחק ולא כל יצחק". מלבד זאת, כבר השיב הרב הילדסהיימר (שם אות כ) על הראיה הזו מכך שבזמן אברהם עוד לא ניתנה תורה והעולם עדיין לא היה מחולק לישראלים וגויים, וממילא אין להוכיח מכאן דבר. ויעוין עוד בדברי הרב קלישר (שם עמ' רעח) והרב הילדסהיימר (שם עמ' רפב אות יא) שהמשיכו לדון בהוכחות אלו.

ובפסקי עוזיאל (בשאלות הזמן סד, ד) הביא מקור לכינוי זרע ישראל לגויים אלו, מדברי הגמרא (קידושין עח, א). במשנה (שם עז, א) נאמר:

בת חלל זכר פסולה מן הכהונה לעולם. ישראל שנשא חללה, בתו כשירה לכהונה. חלל שנשא בת ישראל, בתו פסולה לכהונה. רבי יהודה אומר: בת גר זכר כבת חלל זכר. רבי אליעזר בן יעקב אומר: ישראל שנשא גיורת, בתו כשירה לכהונה; וגר שנשא בת ישראל, בתו כשירה לכהונה. אבל גר שנשא גיורת, בתו פסולה לכהונה. אחד גר ואחד עבדים משוחררים, אפילו עד י' דורות, עד שתהא אמו מישראל. ר' יוסי אומר: אף גר שנשא גיורת בתו כשירה לכהונה.

ובגמרא הובאה ברייתא:

תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: גיורת פחותה מבת שלש שנים ויום אחד, כשרה לכהונה, שנאמר: 'וכל הטף בנשים החיו לכם', והלא פינחס היה עמהם. ורבנן, החיו לכם לעבדים ולשפחות. וכולן מקרא אחד דרשו: 'אלמנה וגרושה לא יקחו להם לנשים כי אם בתולות מזרע בית ישראל'. רבי יהודה סבר עד דאית כל זרע מישראל, רבי אליעזר בן יעקב סבר מזרע ואפילו מקצת זרע, רבי יוסי סבר מי שנזרע בישראל, רבי שמעון בן יוחי סבר מי שנזרע בתוליה בישראל.

מכך הסיק הרב עוזיאל את המסקנה הבאה:

דלא נחלקו התנאים אלא לרבות גם בני גר זכר שנולדו מישראלית או שנזרעו בתוליה בישראל, אבל לדברי הכל, בני ובנות ישראל שנולדו מהנכרית קרויים זרע ישראל, הלכך כשאביו הביאו להתגייר חוזר הילד לעיקר זרעו.

ואני בער ולא אבין דבריו, שהרי אף אחד מהתנאים לא דיבר על "בני ובנות ישראל שנולדו מהנכרית", וכל התנאים ללא יוצא מן הכלל לא הכשירו אלא גיורת או בת גרים, והדיון הוא על כשרות לכהונה ולא על עצם הייחוס לעם ישראל, ומה עניין כל זה לגוי שנולד לאם נכריה? וצ"ע.

יא. דברי הרב חיים אמסלם בעניין תנאי גיוס של גויים שאביהם או סבם יהודים

והנה, בספר זרע ישראל לרב חיים אמסלם שליט"א (ח"א עמ' רפא ואילך) הביא מספר ראיות לכך שבגיוס של גויים שאביהם או סבם יהודי, אין קבלת המצוות מעכבת. הראיה הראשונה היא מהרשב"ש (שו"ת, שסח) שלכאורה כתב כן. ואולם השאלה שנשאל הרשב"ש היא מה דינו של "הבא להתגייר וידענו באמת שלא בא אלא לאהבת אשה בת ישראל שנתן עיניו בה", ולא נאמר שחזקה על אותו אדם שימשיך לעבור על התורה גם אחרי גיורו. ורק בנוגע למה שנשאל כתב הרשב"ש: "מיהו זהו בגוי הבא להתגייר, אבל מהאנוסים אלו או מזרעם אין דוחין אותם מפני זה, אבל המקרבן ומכניסן תחת כנפי השכינה עליו נאמר אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה". ואם כן, אין להוכיח מכאן למקרה של אדם שאינו מתכוון לקבל עול מצוות. ורק על ההלכה שאין לגייר מי שבא מאהבת אישה, חידש הרשב"ש שבצאצאי האנוסים יש להקל ולגיירם. ויתירה מזו, מדברי הרשב"ש כלל לא ברור שצאצאי האנוסים הם בני גויה, ויותר נראה שלא דיבר אלא בישראלים גמורים. וכך משמע מהמשך דבריו בתשובתו, שצייין כמקור לדבריו לר' יוחנן שקירב את ריש לקיש (ב"מ פד, א). והרי ברור שריש לקיש היה יהודי גמור, ואין שום ראיה מקירובו להלכות גרים.

¹³ ולפי זה יש לדון גם על ראיית הפסקי עוזיאל (בשאלות הזמן סד, ד) מהפסוק "מזרעך לא תתן להעביר למלך", שחז"ל (מגילה כה, א) העמידוהו בבן מישראל וגויה (ומלבד זאת יש להעיר שמבואר בגמרא שם שהעמדה זו בבן ישראל וגויה אינה נכונה להלכה. ובזרע ישראל (עמ' רצד-רצה) נדחק ליישב זאת), וכן על ראיית הזרע ישראל (עמ' שז) מכך שיהורם בן אחאב נקרא בפסוק (מל"א כא, כט) "בנו" של אחאב למרות שלפי ההלכה הוא מתייחס לאמו ואינו יהודי.

ועוד הביא הזרע ישראל ראייה מדברי היכין ובוועז (ב, לא) שכתב על בן הגויה ש"אינו מותר לבוא בקהל אלא במילה וטבילה", ולא כתב שצריך גם קבלת מצוות. ואולם לכאורה גם זו אינה ראייה, שכן מבואר בדברי היכין ובוועז שהנידון הוא "לכל מי שבא מן האנוסים לעשות תשובה ולשוב לדת ישראל", ונראה פשוט שאין בדבריו התייחסות למצב של אדם שאינו מתכוון "לשוב לדת ישראל", שעליו דן הזרע ישראל.¹⁴ ומלבד זאת, אין הכרח שהיכין ובוועז תיאר את כל הנצרך לגיורו של גר זה, ולא נפלאה היא שאף אלמלא הלשון "לשוב לדת ישראל" הוא התכוון לגייר רק עם קבלת מצוות. והוא מזכיר שם מילה וטבילה לאפוקי מבני האנוסים שאינם יהודיים שאין טעונים טבילה, יעו"ש. ונראה שעיקר דבריו באו למילה, ולא נחית לפרוש את כל דיני הגיור.

עוד הביא הזרע ישראל ראייה מדברי הרדב"ז (ד, יב) שכתב על צאצאי המומרים שעברו עליהם כמה דורות של נישואי תערובת "שאם היו רוצים היו יכולים לחזור לדת ישראל", ומלשון זו למד הזרע ישראל שחזרתם היא "כעניין מי שחוזר לצור מחצבתו וחוזר בתשובה". ואולם ברור שאין חולק על כך שיש כאן צורך במילה וטבילה, ואין חולק על כך שכל זמן שלא מלו וטבלו דינם כגויים גמורים לכל דבריהם, והשתא דאתית להכי שהמילה "לחזור" כוללת גם מילה וטבילה, מהיכי תיתי שאת עיקר ה"חזרה" – קבלת עול מצוות, היא אינה כוללת? ואדרבה, נראה שזו ראייה לסתור, שכן החזרה היא "לדת ישראל", ומי שאינו מקבל עול מצוות, כיצד אפשר לומר שהוא חוזר לדת ישראל?

לאחר שלוש הראיות הללו, קבע בעל זרע ישראל את הקביעה הבאה: "הרי לנו גדולי הראשונים והפוסקים בדברים מפורשים למי שהוא מ"זרע ישראל" שגירו אינו בגדר גיור רגיל". ואולם מלבד כל הדחיות הנ"ל יש להעיר שהשימוש בלשון "גדולי הראשונים" אינו מובן, שהרי הרשב"ש חי בדור התפר שבין הראשונים והאחרונים, והיכין ובוועז והרדב"ז הם אחרונים ולא ראשונים.¹⁵

עוד הביא ראייה מדברי הרדב"ז בתשובה אחרת (ג, תטו) שהצריך רק טבילה ולא קבלת מצוות, כאשר מדובר על צאצאי האנוסים. ואולם השאלה שנשאל הרדב"ז עוסקת בצאצאים ש"עתיב באים לדת ישראל ומלין, אם צריכין טבילה או לא", וברור שזו הסיבה שלא התייחס הרדב"ז אלא לטבילה, דרך עליה הוא נשאל. ואדרבה, גם כאן מבואר להדיא שמדובר על אנשים שמעוניינים לשמור תורה ומצוות. בהמשך, הוכיח הזרע ישראל מדברי רב האי גאון (הובאו בשו"ת הרא"ם, נח), שאותם גויים שאבותיהם יהודים, נקראים "זרע ישראל". ואולם דברי רב האי נאמרו על הצדוקים, שהם באמת זרע ישראל וחייבים בכל מצוות התורה, ועליהם כתב: "שהצדוקים תולעת יעקב הם ומלין את בניהם בשבת ומתפללים עמהם כל זה כשהם שומרים מועדי השם המקודשים". והסיק מכך הזרע ישראל ש"אף המוחזקים כגויים, מכל מקום אם הם צאצאי ישראל זהו נקרא תועלת יעקב וזרע ישראל". ואולם בנידון דידן לא מדובר על יהודים ה"מוחזקים כגויים" עקב מעשיהם, אלא על גויים גמורים. ואין הנידון דומה לראיה כלל ועיקר.

עוד הביא ראייה מדברי הר"ד (שו"ת, צט) שכתב על בן הגויה שחוששין שמזרע ישראל נולד, דהיינו שאביו ישראל. אך כבר דחה בעצמו את הראיה, דדברי הר"ד לא נאמרו אליבא דהלכתא אלא אליבא דשיטת רב שסבור שישראל הבא על הגויה, הוולד ישראל ממזר. ולפי מה שנפסק להלכה אין מזה שום ראייה. וגם אלמלא דחיה זו, האמירה ש"מזרע ישראל נולד" אינה קובעת שמעמדו של גוי זה לעניין גיור שונה ממעמדו של סתם גוי. ועוד הוכיח משו"ת מהר"י בן לב (סי' לט) שכתב: "שכל מי שהוא מזרע ישראל ונשתמד ונדמע הוא ובניו בבית הגויים הרי הבנים הורתם ולדתם שלא בקדושה", וגם ראייה זו אינה מוכרחת כלל, שהרי הלשון "מזרע ישראל" נאמרה על האב ולא על זרעו, והאב הוא באמת יהודי גמור. ועוד הוכיח משו"ת תורת חיים (למהרח"ש, ב, יג) שכתב: "והפלגש הנזכרת לעיל היתה מצד אביה מזרע ישראל מן האנוסים ומצד אמה מזרע האומות", וגם ראייה זו אינה מובנת, שהרי היא מזרע ישראל רק מצד אביה, ולא נאמר כלל וכלל ששם ישראל או שם "זרע ישראל" נקרא עליה. עוד הוכיח משו"ת מהריט"ץ (החדשות, קז) שכתב על אנוסי הזמן שהם "זרע ישראל". וגם הראיה הזו אינה מובנת, שכן הנידון הוא על האנוסים עצמם ולא על זרעם, וכלשון השאלה: "ילמדנו רבינו, אנוסים שבאים מארצות הגויים ועדיין הם ערלים, אם דינם כדין ע"א לאסור היין במגען. ואם בישולם יש להם דין בישולי גויים. ואם הנשים צריכות טבילה כגירות". וכן מפורש להדיא בתשובתו: "בנידון דידן כיון שהיו ישראל אלא שחטאו ונטמעו באונס, עתה שחזרו בתשובה חזר לכשרותו ומילה לא מעכבא... נראה דגם אין טבילת הנשים מעכבת כיון שהם זרע ישראל. ולא דמי לגויה שלא טבלה, שעדיין בגיותה עומדת, אבל זאת כשרה היא ובכשרות עומדת". וברור שלא יעלה על הדעת לגייר גוי שאביו יהודי ללא טבילה ומילה. ועוד כתב מהריט"ץ: "ואפילו היתה האשה הזאת שנולדה באונס, כיון שאמה היתה מישראל ואינה בת גויה ודאי אינה צריכה טבילה", ומוכח שכל דבריו לא נאמרו על גויים אלא על יהודים אנוסים מהדור הראשון או השני, וזו הסיבה היחידה שלא הצריך שום גיור.

ועוד הביא ראייה משו"ת הלכות קטנות (ב, צב) שדן בקבלת צדקה מגויים וכתב "ואית לן למימר דאותם הנודרים מסתמא הן מזרע ישראל", וגם זו אינה ראייה, דאין כאן קביעה הלכתית ורוחנית, אלא רק אמירה מציאותית, שמסתבר שגויים אלה הם צאצאים של יהודים, ולא נאמר כאן דבר ולא חצי דבר על מעמדם

¹⁴ גם בתשובת ר' אברהם קארדוזה שנדפסה מכת"י בזרע ישראל (עמ' רפד-רפה) לא נכתב שמדובר על אנשים שאינם מתכוונים לשמור מצוות, ולכן גם ממנה אין להביא ראייה לנידון דידן.

¹⁵ בעניין קו הגבול בין תקופת הראשונים לתקופת האחרונים, יעוין במנחת אהרן, מאסף תורני לזכרו של הרב אהרן שויקה, ירושלים תש"ס, עמ' 209-215.

ההלכתי. ועוד ציין שם לספר נחלת בנימין (ליפמן, על ספר המצוות סי' סה) שכתב שבן הגויה הוא ישראל גמור. וראיה זו אינה מובנת, שכן מוסכם על כל הפוסקים שלא כך, וכבר העיר בחריפות על הנחלת בנימין בשו"ת ציץ אליעזר (יז, מב, יא), וז"ל: "ובמחילת כבודו של המחבר הנכבד, אין לדבריו האמורים כל בסיס ואחיזה בהלכה, ומהוים המה פרצה חמורה בחומת היהדות".

עוד הביא ראיה מתשובה לר' יששכר בער דיין שנדפסה ספר נפש הגר (בכת"י), ובה נכתב שבן הגויה שהתגייר, מתייחס לאביו וקרינו ביה "מקרב אחיך". ובהמשך ציין שדעה זו הובאה גם בכנה"ג (חוו"מ, ז). אך נראה שגם זו אינה ראיה לנידון דידן, דלא מדובר בדבריהם על הלכות גירות, ואין לדמות מילתא למילתא. ועוד הביא ראיה מהכתוב בספר נפש הגר שבני הגויה הם "גרים גרורים", ולמד מכך שאפילו למ"ד שקבלת מצוות מעכבת, בבן לישראל וגויה היא אינה מעכבת. וגם ראיה זו אינה מובנת, דהדבר לא כתוב בלשון "גרים גרורים". ואדרבה, במאירי (ע"ז ג, ב ד"ה אמנם) מבואר שהלשון גרים גרורים מתארת אנשים שגם אחרי גיורם, יהדותם עדיין אינה מבוררת.

עוד הביא ראיה מדברי רבי יצחק אברבנאל (משמיע ישועה, פרק המבשר השני, ב) שכתב שהאנוסים שנשאו גויות, בעת שיגאל ה' את עמו לא יידרשו לעזוב את ילדיהם. וגם ראיה זו אינה מובנת, דפשוט שילדים אילו יצטרכו גיור, וכיצד נוכל ללמוד מדברי האברבנאל מה כלול בגיור זה ומה אינו כלול בו? ועוד הביא ראיה מדברי ר' צדוק הכהן מלובלין בכמה מקומות, שכתב שאותם יהודים שאבדו בין הגויים ואינם יודעים שהם יהודים, ישוּבו ויחזרו לעם ישראל. וגם ראיה זו אינה מובנת, דר' צדוק מדבר על יהודים שאינם יודעים שהם יהודים, ולא על גויים. ועוד הביא ראיה מדברי המלמד להועיל (ג, ח) שכתב בנוגע לכהן שנשא גויה והיא מעוניינת להתגייר: "אבל אם אנו מגיירין אותה משום תקנתא דישראל ודאי מוטב שתתגייר ולא יופסד זרע ישראל". וגם זו אינה ראיה, דכוונתו לומר שזרעו של הכהן לא יופסד בהולדת ילדים גויים, ואין בדבריו אמירה שאפילו אם היא לא תתגייר, הבנים ייקראו זרע ישראל.

יב. סיום

כללו של דבר, קשה מאוד להסתמך על דין גיור קטן המוזכר בגמרא ולהחיל אותו במקרים שבהם יש חזקה על הקטן שלא ישמור תורה ומצוות; ולדעת אחרונים רבים וחשובים, גיור כזה אינו חל אף בדיעבד. ולא מצאנו מקורות איתנים לשימוש המודרני בביטוי "זרע ישראל" במובן של גויים שאביהם או סבם יהודי, ואף לא להקלה בעניין קבלת המצוות הנצרכת בגיורם. וכלשון הראי"ה קוק (אורח משפט, השמטות ומילואים, כב):

פשוט הוא שהבן הנולד לישראל מן הנכרית, אף על פי שנימול לשמונה הרי הוא נחשב כנכרי לכל דבריו; ואסור להשיאו בת ישראל, אלא אם כן יתגייר על פי בית דין כדין תורה בטבילה ובקבלת מצוות.